

ابزار های نوین انحرافات جنسی فرزندان و وظیفه والدین از منظر فقه

محمد حسین زکی

فارغ التحصیل: سطح چهار المصطفی

چکیده

در عصر کنونی موضوعات مرتبط به لذایذ جنسی به عنوان ابزار اصلی در هجمه‌ی فرهنگی و رسانه‌ای غرب مطرح است، هزاران سایت و شبکه مجازی در حال تلاش در زمینه تغییر هنجارهای بومی و دینی مسلمانان در این حوزه هستند، از اهداف مهم این شبکه‌ها خارج کردن روابط جنسی از چهارچوب خانواده و ازدواج است که ثمره‌ی آن از یک سو تزلزل و ناپایداری بنیان خانواده، افزایش آمار طلاق و کاهش آمار ازدواج است و از سوی دیگر سبب انحراف توان و نیروی نسل جوان جامعه در توجه حداکثری به لذایذ جنسی و غفلت از اهداف بلند مدت به عنوان سازندگان آینده‌ی سرنوشت شان است.

کلید واژه: انحراف جنسی، ماهواره، انترنت، وظیفه والدین، فضای مجازی

مقدمه

دوران بلوغ یکی از حساس ترین دوران زندگی جوانان به حساب می آید، غریزه جنسی در این مقطع از زندگی نوجوان همانند شعله های بر افروخته آتش از وجودش زبانه می کشد، نمود عینی انحراف جنسی را در نوجوانان امروز می توان در بیرون از خانه به صورت مبدل پوشی و تشابه پسران به دختران و نحوه رفتار آن دو طیف در کوچه و بازار مشاهده کرد. تقلید و الگو برداری از فرهنگ های مبتذل بیگانه بر اثر بی مبالاتی و عدم احساس وظیفه والدین در کنترل ماهواره، اینترنت و گروه های دوستی در فضای مجازی در قالب نرم افزار های موجود و عدم کنترل دوستی ها و معاشرت ها در سن بلوغ صورت می گیرد. کوچک ترین اشتباه از طرف پدران و مادران در هدایت نکردن کنترل غریزه جنسی نوجوان، پیامدهای ناگوار و پشیمان کننده برای والدین خواهد داشت، فقه در این مقطع از زندگی فرزندان وظایفی را به عهده والدین گذاشته که در این مقاله به بحث گرفته خواهد شد

انحراف جنسی چیست؟

احمد فیومی در کتاب مصباح المنیر: «أَنْحَرَفَ: عَنِ كَذَا مَالَ عَنَّهُ وَيُقَالُ (الْمُحَارَفُ) الَّذِي حُورِفَ كَسْبُهُ فَمِيلَ بِهِ عَنهُ كَتَحْرِيفِ الْكَلَامِ يُعْدَلُ بِهِ عَنِ جِهَتِهِ»^۱ انحراف از چیزی یعنی مایل شدن از آن، گفته می شود المحارف به کسی که کاسبی اش منحرف شده پس مایل شده بواسطه کسبش از کاسبی اش مانند تحریف کلام است که عدول شده بواسطه تحریف از جهت آن کلام.

مصطفوی: «أَنَّ الْأَصْلَ الْوَاحِدَ فِي هَذِهِ الْمَادَّةِ: هُوَ طَرَفُ الشَّيْءِ وَ مِنْتَهَاهُ يُقَالُ حَرَفْتُ الشَّيْءَ وَ حَرَفْتَهُ أَيْ أَخْرَجْتَهُ عَنِ مَوْضِعِهِ وَ اعْتَدَلَهُ وَ نَحَيْتَهُ عَنْهُ إِلَى جِهَةِ الْحَرْفِ وَ هُوَ الطَّرْفُ لِلشَّيْءِ، وَ هُوَ بِالْفَارْسِيَّةِ - كِنَارٌ»^۲ اصل در این ماده طرف شی و آخرش می باشد گفته می شود شی تحریف شده یعنی از موضع خود و اعتدالش خارج گشته و کج شده بسوی یک طرف که در فارسی کنار گفته می شود.

۱ - احمد بن محمد مقرئ فیومی، مصباح المنیر، ج ۲، ص ۱۳۰.

۲ - حسن مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن، ج ۲ ص ۱۹۸.

ابو حبيب سعدی در تعريف شكر منعم آورده است: «صرف العبد جميع ما أنعم الله عليه به من الجوارح إلى ما خلق لأجله.»^۱ یعنی بكار گیری بنده همه نعمت های الهی از اعضاء را بخاطر آن هدفی که این نعمت برای آن داده شده است، هر نعمتی از جانب خداوند برای هدف و غایتی بر بندگانش اعطا شده است، برای رسیدن به آن هدف لابد مسیری ترسیم شده که باید از آن مسیر به هدف برسیم در صورتی که از آن مسیر مایل شویم و در غیر آن مسیر گام برداریم انحراف صورت گرفته و از اعتدال خارج گشته ایم.

این گزینه مانند سایر غرایز از نعمت های الهی است که به خاطر تکثیر نسل سالم و پاک، در چار چوب محدودیت های مشخص به بندگان اعطا شده است، مثل سایر نعمت ها مانند: دیدن، شنیدن، گفتن، و... که باید از راه صحیح و معقول با قوانین مشخص اعمال و اطفاء گردد وگرنه ضررهای غیر قابل جبران در شخص و جامعه بوجود خواهد آورد، پس موارد ذیل را می توان از انحرافات جنسی بر شمرد که در فقه از آن نهی و برای هر کدام حدود و تعزیر های در نظر گرفته شده است.

برخی مصادیق انحراف جنسی

استمنا و استشهها: دست مالی مرد و زن با خود به انگیزه لذت جنسی و دفع شهوت از این طریق.

همجنس گرایی: تمایل جنسی مرد به مرد و زن به زن با انگیزه لذت گرایی جنسی.
زنا: عمل جنسی به غیر از زن منکوحه خودش که شامل محارم و غیر محارم می شود.

روسپیگری و قیاده: رساندن مردان به زنان و در آمد زایی از این طریق.
نظربازی و تماشاگری جنسی: نگاه شهوت آمیز به نامحرم و دیدن فیلم ها و عکس های مبتذل.

تشابه به جنس مخالف: مبدل پوشی مردان و زنان و هرگونه تشابه دیگر.

حیوان خواهی: آمیزش با حیوان و دفع شهوت از این طریق.
تماس با نا محرم: هرگونه تماس بدنی لمسی و کلامی.
عریان خواهی: رفع حجاب و در معرض قرار دادن خود در انظار عمومی به منظور جلب و جذب انظار از این طریق...

ابزارهای انحراف جنسی

ماهواره و انحرافات جنسی فرزندان

در باره ماهواره مباحث فقهی مختلف مطرح است، خرید و فروش، استفاده و نگهداری آن در منزل، وظیفه والدین در کنترل برنامه های ماهواره.

۱- حکم خرید و فروش و استفاده از ماهواره از منظر فقه

الف) ادله اقتضاء وجواز خرید و فروش و استفاده از ماهواره

اصل اولی در اسلام بر آسان گیری است، دین اسلام و شریعت نبوی معروف شده به شریعت سهل و آسان «کما روی عن النبی(ص) قال: «بعثت علی الشریعة السمحة السهلة»^۱. اسلام در استفاده از اشیاء مبنایش «کلُّ شیءٍ هُوَ لَكَ حَلَالٌ حَتَّى تَعْلَمَ أَنَّهُ حَرَامٌ بِعَيْنِهِ»^۲ و «کل شیء طاهر حتی تعلم أنه قدر»^۳ است. در مورد ماهواره نیز به خاطر اینکه جهات مشروع نیز در استفاده از ماهواره وجود دارد مقتضای اصل اولی و عمومات احل الله البیع و تجارت عن تراض صحت معامله و خرید و فروش ماهواره است. با توجه به اینکه ماهواره از آلات مشترک است فقهاء چیزی که منفعه محلله داشته باشد هرچند منفعت حرام نیز برایش قابل تصور باشد، ساخت و تعمیر، خرید و فروش، و استفاده از آلات مشترک را منع نکرده اند.

۱ - علی بن حسین موسوی، شریف مرتضی، المسائل الناصریات، ص ۴۶.

۲ - محمد بن حسن طوسی، تهذیب الأحکام، ج ۷، ص ۲۲۶.

۳ - محمد بن مکی عاملی، شهید اول، ذکری الشیعة فی أحكام الشریعة، ج ۱، ص ۱۰۶.

علامه حلی (ره): «کلما يمكن الانتفاع به مع بقاء عينه منفعة محللة مقصودة يجوز استيجاره»^۱ هر چیزی که امکان انتفاع با بقای عین آن وجود دارد و منفعت حلال به آن قصد شود اجاره آن جایز است.

صاحب الدر المنضود: «كل ما صح الانتفاع به منفعة محللة، صحّت إجارته، منفردا كان أو مشاعاً»^۲ هر چیزی که منفعت حلال آن صحیح باشد اجاره آن به صورت تنهای و مشاع صحیح است.

صاحب ریاض: «فلو فرض لها منفعة محللة و قصدت بیعها و شرائها بحيث لا يعدّ فی العادة سفاهة أمکن الجواز فيه»^۳ اگر فرض منفعت حلال برای چیزی شود خرید و فروش منفعت حلال قصد شود و عادتاً سفیهانه نباشد امکان جواز دارد.

سید محمد روحانی: «أما الآلات المشتركة التي تستعمل في الحرام تارة و في الحلال أخرى، و لا تنحصر منفعتها المتعارفة في الحرام فلا بأس ببيعها و شرائها»^۴ آلات مشترکی که مرتبه‌ی در حرام و مرتبه در حلال استعمال می شود و منفعت متعارف شان منحصر در حرام نیست خرید و فروش شان اشکال ندارد.

محقق بحرانی (ره): «يجوز بيع الآلات المشتركة، و التي يشيع استعمالها في المحلل و المحرم على السواء بحيث ينتفي في أنظار أهل العرف انها آلات حرام على الخصوص، كالراديو»^۵ خرید آلات مشترک که استفاده آن در حرام و حلال به طوری مساوی رواج دارد، قسمی که در نظر عرف مخصوص حرام نیست مانند رادیو جایز است.

۱ - حسن بن یوسف بن مطهر حلی، علامه، تذکرة الفقهاء، ص ۲۹۴.

۲ - علی بن علی بن محمد بن طی قفقانی، الدر المنضود فی معرفة صیغ النبات و الإیقاعات و العقود، ص ۱۵۷.

۳ - علی بن محمد طباطبایی حائری، ریاض المسائل، ج ۸، ص ۱۴۰.

۴ - محمد حسینی روحانی، المسائل المنتخبة، ص ۲۹۳.

۵ - محمد امین، بحرانی، کلمة التقوی، ۷ جلد، ص ۱۱.

آیت الله مکارم شیرازی: «بیع و شراء آلات اللهو و اللعب و الفساد حرام و باطل إلا أن تكون من الآلات المشتركة، أو كانت من آلات ألعاب الرياضية و شبهها فان بیعها جائز»^۱ خيرو و فروش اسباب لهو و لعب و فساد آور حرام است و باطل است مگر اینکه از آلات مشترک باشد یا از آلاتی بازی های ریاضی و مانند آن باشد که خرید شان جایز است.

شیخ انصاری (ره) روایت طولانی را از دعائم الاسلام در اول کتاب مکاسب محرمة آورده است که وجوه حلال کسب را بیان میکند: «أما تفسیر التجارات فی جمیع البیوع و وجوه الحلال من وجه التجارات التي يجوز للبائع أن یبیع مما لا یجوز له، و كذلك المشتري الذي یجوز له شراؤه مما لا یجوز...»

کل شیء ینکون لهم فیہ الصلاح من جهة من الجهات، فهذا کلّه حلال بیعه و شراؤه و إمساکه و استعماله و هبته و عاریته»^۲ وجوه حلال از تجارت در بیع ها که جائز است بائع بفروشد و از چیزهای که فروشش جایز نیست و همچنین خریدار چیزهایی را که باید بخرد و چیزهایی که خریدنش جایز نیست... هر چیزی که برای شما در جهت از جهات در آن صلاحی باشد خرید و فروش، نگهداری و استفاده، بخشش و امانت دادن شان حلال است.

همچنان که در کلمات فقهاء مشاهده می شود هر چیزی که منفعت محلله داشته باشد هر چند از آلات مشترک باشد به قسمی که عرف منفعت غالبه اش را منفعت حرام نداند یا خصوص آلات حرام و لهوی نباشد، خرید و فروش، وقف اجاره و... را فقها جائز می دانند.

آیت الله سید عبدالکریم موسوی اردبیلی: «به طور کلی خرید، استفاده و نگهداری آلات مشترکه، به قصد استفاده حلال از آنها چنانچه خوف وقوع در حرام نداشته باشد اشکال ندارد.

۱ - ناصر مکارم شیرازی، رساله توضیح المسائل، ص ۳۲۰.

۲ - محمد امین انصاری، شیخ مرتضی، کتاب مکاسب، ج ۱، ص ۷.

آیت الله سید محمدعلی علوی گرگانی: چنانچه از این دستگاه برای گرفتن کانالهای مجازی که اشکال شرعی ندارند، استفاده شود خرید و نگهداری و استفاده از آن نیز مانعی ندارد.

آیت الله سید صادق روحانی: ماهواره در این گونه مسائل مانند تلویزیون است»^۱

ب) ادله منع خرید و فروش و استفاده از ماهواره

۱- موضوع شناسی فقهی ماهواره

فقهاء معمولاً احکام فقهی موضوعات عرضه شده را برای مکلفین تبیین می کنند؛ اما بررسی جوانب موضوع، تحقیق جهات مسأله و کاربرد های موضوع در طول زمان، نقش اساسی در تناسب حکم فقهی مرتبط با موضوع و صدور حکم از جانب فقیه دارد، از باب نمونه فقهاء، بازی شطرنج را زمانی حرام می دانست؛ اما بعد از تغییر کاربرد های آن جواز بازی شطرنج توسط حضرت امام (ره) داده شد، یا شرب تن را در کتب فقهی حلال می دانستند؛ اما با تحقیق در باره ضررهای که علم طب از کشیدن سیگار کشف کرد، آیت الله مکارم شیرازی فتوای به حرمت کشیدن سیگار دادند. برای تبیین موضوع و شناسایی دقیق آن، فقهاء از ابزار های مناسب به تناسب موضوع مورد نظر استفاده می کنند، ابزار می تواند کارشناسان، عرف عام یا عرف خاص یا... باشد. برای استفاده و پخش برنامه هایی ماهوار نیز این کار صورت گرفته است که جواب استفتاء های مراجع مبین این مسأله است.

آیت الله خامنه ای و حضرت امام (ره): دستگاه مذکور، هر چند از آلات مشترک است که قابلیت استفاده حلال را دارد؛ ولی چون غالباً از آن بهره برداری حرام می شود و افزون بر این بهره گیری از آن در خانه، مفاسد دیگری را هم در بر دارد، بنابراین خرید و استفاده از آن در خانه جایز نیست.^۲

۱ - سایت حوزه علمیه خاوران آستان بوشهر صفحه <http://ostani-boshehr.kowsarblog.ir/?p=۳۷۹۰>

<http://ostani-boshehr.kowsarblog.ir/?p=۳۷۹۰>

۲ - امام خمینی، تحریر الوسیله، ج ۲، مسائل مستحدثه، رادیو و تلویزیون، م ۲ و استفتاءات، ج ۳، مقررات دولتی، س ۹؛ آیت الله خامنه ای، اجوبه الاستفتاءات.

آیت الله فاضل لنکرانی، با توجه به آنچه مطلعین اظهار می دارند برنامه های ماهواره اکثراً موجب شیوع فحشا و منکر مخصوصاً در رابطه با نسل جوان می باشد. لذا خرید و نصب آنتن های ماهواره ای جایز نیست.^۱

آیت الله مکارم شیرازی: تجربه نشان داده ماهواره در هر خانه که وارد می شود منشاء مفاسدی می شود؛ به ویژه برای جوانان که در آن خانه هستند و خیلی از این جوانان قربانی ماهواره می شوند. باتوجه به این که غالب برنامه های آن فاسد است و اثرات منفی در پی دارد و در هر خانه ای وارد شود غالباً از آن سوء استفاده خواهد شد استفاده از آن جایز نیست.^۲

طبق تبیین موضوع شناسی ماهواره هرچند که در ماهواره اصل اولی را در رابطه با خرید و فروش و استفاده از ماهواره بنا را برصحت گذاشتیم؛ اما فقها با استناد به اظهار نظرهای مطلعین و اهل خبره و استناد به تجربه‌ی استفاده از ماهواره حکم به عدم جواز دادند.

۲- استفاده از ماهواره مصادیق بارز مساعده بر حرام

یکی از اقسام حرمت بیع، قصد بر حرام بود که خود انواعی داشت علماء برای این نوع معامله به فروش سلاح به دشمنان دین اسلام مثال زده اند، صاحب ریاض (ره): «ما یقصد به المساعدة علی المحرم، کبیع السلاح مثل السیف و الرمح لأعداء الدین مسلمین كانوا أم مشرکین، إذا کان فی حال الحرب مع أهله، إجماعاً؛ و هو الحجة»^۳ چیزی که از آن مساعدت بر حرام قصد می شود فروختن اسلحه مانند: شمشیر و تیر به دشمنان دین وقتی جنگ برپاست است، مسلمان باشد یا کافر مسأله اجماعی است و اجماع هم حجت است.

۱ - سایت حوزه علمیه خاوران آستان بوشهر صفحه <http://ostani->

www.boshehr.kowsarblog.ir/?p=۱&pb=۱&tb=۱&c=۱&more=۳۷۹۰۱

۲ - همان.

۳ - علی بن محمد طباطبایی حائری، ریاض المسائل، ج ۸، ص ۱۴۱.

۳- ماهواره ابزاری برای جنگ نرم برای انحراف جوانان

این سؤال مطرح می شود که آیا کشور های اسلامی در حال حاضر با دشمنان دین در حال هدنه و صلح اند یا جنگ و مبارزه؟ پاسخ سؤال مذکور در بیان فقهاء زمان شناس چنین به تصویر کشیده شده است.

آیت الله خامنه‌ای: «ما باید جوانب این توطئه را به روشنی بشناسیم و بشناسانیم؛ وظیفه‌ی ما این است. امروز جنگ نظامی با ما خیلی محتمل نیست - نمی‌گوئیم بکلی منتفی است، اما خیلی محتمل نیست - لکن جنگی که وجود دارد، از جنگ نظامی اگر خطرش بیشتر نباشد، کمتر نیست؛ اگر احتیاط بیشتری نخواهد، کمتر نمی‌خواهد. در جنگ نظامی دشمن به سراغ سنگرهای مرزی ما می‌آید، مراکز مرزی ما را سعی می‌کند منهدم بکند تا بتواند در مرز نفوذ کند؛ در جنگ روانی و آنچه که امروز به او جنگ نرم گفته میشود در دنیا، دشمن به سراغ سنگرهای معنوی می‌آید که آنها را منهدم کند؛ به سراغ ایمان‌ها، معرفت‌ها، عزم‌ها، پایه‌ها و ارکان اساسی یک نظام و یک کشور؛ دشمن به سراغ این‌ها می‌آید که این‌ها را منهدم بکند و نقاط قوت را در تبلیغات خود به نقاط ضعف تبدیل کند؛ فرصت‌های یک نظام را به تهدید تبدیل کند. این کارهایی است که دارند می‌کنند؛ در این کار تجربه هم دارند، تلاش هم زیاد دارند میکنند، ابزار فراوانی هم در اختیارشان هست. باید ابعاد دشمن و ابعاد دشمنی را بدانیم تا بتوانیم بر او فائق بیائیم»^۱

«اولویت دشمن، آن چیزی است که امروز به آن می‌گویند جنگ نرم؛ یعنی جنگ به وسیله‌ی ابزارهای فرهنگی، به وسیله‌ی نفوذ، به وسیله‌ی دروغ، به وسیله‌ی شایعه‌پراکنی؛ با ابزارهای پیشرفته‌ای که امروز وجود دارد، ابزارهای ارتباطی‌ای که ده

۱ - خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات ایشان در جمع نمایندگان خبرگان رهبری، تاریخ ۱۳۸۸/۷/۲. سایت

سال قبل و پانزده سال قبل و سی سال قبل نبود، امروز گسترش پیدا کرده. جنگ نرم یعنی ایجاد تردید در دل‌ها و ذهن‌های مردم»^۱

آیت الله صافی گلپایگانی در پاسخ به استفتاء استفاده از شبکه های ماهواره ای و سایت های خبری بیگانه از نظر شرعی چه حکمی دارد؟

در مورد استفاده از ماهواره ها و سایت های خبری که در واقع شبکه های بیگانه آن ها را ترتیب داده و بر جوامع اسلامی مسلط کرده اند، باید گفت چون غالباً اطلاعات آنها مسموم است و اگر خبر صحیحی هم در دست‌رس بینندگان شان و مخاطبان‌شان قرار دهند، در راستای اهداف استعماری و گمراه کردن (مردم) و ایجاد فتنه و تفرقه است. به همین خاطر استفاده از چنین شبکه هایی جایز نیست.^۲

سؤال دیگری که در شرایط جنگی به آن باید پاسخ داده شود این است که سلاح همیشه سلاح متعارف که در جنگ سخت به عنوان ابزار به کار گرفته می‌شود مراد است یا به تناسب نوعی جنگ ابزار هم متفاوت می‌شود، چنانکه در ابزار جنگ سخت، سلاح ها در زمان هایی متفاوت تغییر پیدا کرده است. جواب این سؤال به خوبی در بیان حضرت امام(ره) منعکس شده است: «أنّ موضوع البحث ليس مطلق ما ينطبق عليه عنوان السلاح كائنا ما كان، بل الموضوع ما كان سلاح الحرب فعلا، و هو يختلف بحسب الأزمان...»^۳

مراد از فروش اسلحه مطلق سلاح که عنوان سلاح به او صدق کند نیست، بلکه موضوع اسلحه جنگی در حال فعلی است و آن به حسب اختلاف زمان مختلف می‌شود، چه بسا چیزی در زمان و دوره یا مکانی اسلحه جنگ به حساب بیاید اما در زمان و مکان دیگر چنین نباشد، در زمان قدیم سنگ ها، فلاخن، چوب های تیر آلت جنگی

۱ - خامنه ای، سیدعلی، بیانات ایشان در جمع بسیجیان، تاریخ ۱۳۸۸/۹/۴. سایت رهبری،

۸۴۳۰ <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=>

۲ - سایت حوزه علمیه خاوران آستان بوشهر صفحه <http://ostani->

<http://ostani-boshehr.kowsarblog.ir/?p=۱&pb=۱&tb=۱&c=۱&more=۳۷۹۰۱>

۳ - روح الله موسوی خمینی، المکاسب المحرمة، ج ۱، ص ۲۲۶.

بود، بعدا زمانش منقرض شد و این اسلحه ها از آلات جنگ به حساب نیامد، جایش را اسلحه دیگر مانند شمشیر، تیر، سپر، نیزه، زره و مانند این ها گرفت، آنها نیز منقرض شد و امروز چیزی دیگری جای آنها را گرفت، پس مراد از سلاح اسلحه امروزی است که در جنگ ها استفاده می شود نه آن اسلحه ای که زمانش منقضی شده و اگر بعضی از دشمنان دین و اهل جنگ با مسلمانان به دلیل اینکه سلاح های جنگی قدیم را به عنوان عتیقه جمع آوری بکنند قطعا از موضوع خارج است.

سؤال دیگری که فرا روی فقه گذاشته می شود این است که یکی از عنوان های کسب حرام در فقه حرمت چیزی بود که مساعده برحرام باشد آیا خرید و فروش ماهواره مصداق مساعده برحرام هست یا نه؟ جواب این سؤال از مفهوم کلام شیخ انصاری (ره) که در کتاب مکاسب محرمة آمده است به خوبی آشکار می گردد: «وَأَمَّا وجوه الحرام من البیع و الشراء: فکلُّ أمرٍ یكون فیهِ الفساد ممَّا هو منهُی عنه من جهة أکله و شربه أو کسبه أو نکاحه أو ملکه أو إمساکه ...

و كذلك کلُّ مبیعٍ ملهوّ به، و کلُّ منهُی عنه ممَّا یتقرّب به لغير الله عزّ و جلّ، أو یقوی به الکفر و الشوک فی جمیع وجوه المعاصی، أو باب یوهن به الحقّ فهو حرام محرّم بیعه و شراؤه و إمساکه و ملکه وهبته و عاریته و جمیع التقلّب فیهِ.»^۱ وجوه حرام خرید و فروش: هر امری که در او فساد باشد و منهی عن از جهت خوردن و آشامیدن، نکاح، ملک، نگهداری، هبه، امانت دادن یا شیئی که در آن وجهی از وجوه فساد باشد مثل بیع ربوی و میتة...

همچنین خرید و فروش لهوی و هر چیزی که به غیر خداوند (ج) نزدیک می کند یا به وجهی وسیله تقویت کفار می گردد، یا چیزی است که بواسطه آن حق موهون جلوه می کند، خرید و فروش، نگهداری و تملک، بخشش و امانت دادن و جمیع تصرفات حرام است.

با عنایت به این سه سؤال و پاسخ آن یک: جهان اسلام در شرایط جنگی با دشمنان دین، مذهب و عقیده قرار دارد. دو: نوعی دیگری از جنگ، به نام جنگ نرم با ابزار نوین، مرزهای عقیدتی و دینی مسلمانان خصوصا جوانان و خانواده ها را مورد تهدید قرار می دهد. سه: ماهواره سلاح و ابزار جدیدی است که با تیرهای زهر آگین قلب و مغز جوانان و نوجوانان مسلمان را نشانه رفته که باورهای شان را سست و عقیده های شان را تغییر می دهد، تا در دام انحرافات خصوصا انحرافات جنسی بیاندازد. بنابراین خرید و فروش ماهواره و استفاده از آن قطعا مصداق بارز کسب حرام است که در شرع مقدس از آن نهی شده است هم فساد آور است هم تقویت کفر و معاصی، هم موجب وهن حق است و هم نزدیک کردن به غیر خداوند تبارک و تعالی.

۴- ادله منع از حفظ و آموزش کتب ضلال (کتاب‌هایی گمراه کننده)

یکی از چیزهایی که خرید و فروش، نگهداری و آموزش آن منع شده است کتابهای منحرف کننده است. فقها در حرمت خرید و فروش آن تصریح نموده اند: «و لا یحل کتب الکفر و تجلیده الصحف إلا لإثبات الحجج فی فساد. و التکسب بحفظ کتب الضلال و کتبه علی غیر ما ذکرناه حرام»^۱ نوشتن، جلد کردن، و صفحه بندی کتاب کفر مگر برای دلیل آوردن برای اثبات فساد آنها جائز نیست در آمد به وسیله نگهداری کتابهای گمراه کننده و نوشتن آن برای غیر از هدف که زکر شد حرام است.

شیخ طوسی در نهاییه: «والتکسب بحفظ کتب الضلال، و نسخه حرام»^۲ درآمد زایی و چاپ کتاب های گمراه کننده حرام است.

صاحب مصباح الشریعه: «والتکسب بنسخ کتب الضلال و حفظها حرام»^۳ کسب به چاپ کتاب هایی گمراه کنند حرام است.

محقق حلی در نهاییه، علامه حلی در تذکره: «والتکسب بحفظ کتب الضلال، و نسخه،

حرام»^۱

۱ - محمد بن محمد بن نعمان بغدادی، شیخ مفید، المقنعة، ص ۵۸۸.

۲ - محمد بن حسن طوسی، النهایة فی مجرد الفقه و الفتاوی، ص ۳۵۶.

۳ - محمد بن حسین کیدری، إصباح الشیعة بمصباح الشریعة، ص ۲۴۶.

کاشف الغطاء اتلاف آن را نیز واجب می داند: «أعلم إن الكتب التي وضعت للاستدلال على تقوية الضلال يجب إتلافها فضلاً عن غيره من نسخ و غيره»^۳ بدان کتاب هایی که برای تقویت گمراهی مستدل گشته اتلافش واجب است چه رسد به چاپ و امثال آن.

شیخ انصاری در تبیین موضوع مسأله که منظور از کتاب ضلال چیست می فرماید: «و حينئذٍ فلا بدّ من تنقيح هذا العنوان و أنّ المراد بالضلال ما يكون باطلاً في نفسه؟ فالمراد الكتب المشتملة على المطالب الباطلة، أو أنّ المراد به مقابل الهداية؟ فيحتمل أن يراد بكتبه ما وضع لحصول الضلال، و أن يراد ما أوجب الضلال و إن كان مطالبها حقّة، كبعض كتب العرفاء و الحكماء المشتملة على ظواهر منكّرة يدعون أنّ المراد غير ظاهرها، فهذه أيضاً كتب ضلال على تقدير حقيتها.»^۴ مراد از کتاب های گمراه کننده یا اینکه فی نفسه گمراه کننده است یا اینکه در بردارنده مطالبی است که فی نفسه حق است اما سبب گمراهی می شود مانند برخی کتب عرفاء و حکماء که ظاهرش گمراه کننده است هرچند که خود مراد آنها چیز غیر از ظواهر است اگر به معنی مقابل هدایت باشند آنها نیز از کتب ضلال به حساب می آید.

حضرت امام: «يحرم حفظ كتب الضلال و نسخها و قراءتها و درسها...»^۵ حفظ، چاپ، خواندن، درس دادن، کتابهای گمراه کننده حرام است. صرف اطلاع از آئه برای عموم مردم که خوف افتادن آنها در گمراهی است باید اجتناب کند کتابهای که در بردارنده مخالف عقیده مسلمانها است و شبهات و مغالطه های در آن است که برای عموم مردم حل و دفع آن ممکن نیست خرید، نگهداری، و حفظ آن جایز نیست؛ بلکه واجب است نابود کرد آنها.

۱ - جعفر بن حسن حلّی، محقق، نکت النهایة، ج ۲، ص ۱۰۰.

۲ - حسن بن یوسف بن مطهر حلّی، علامه، تذکرة الفقهاء، ص ۲۹۸.

۳ - جعفر بن خضر نجفی، کاشف الغطاء، شرح الشیخ جعفر علی قواعد العلامة ابن المطهر، ص ۴۷.

۴ - محمد امین انصاری شیخ مرتضی، کتاب المکاسب، ج ۱، ص ۲۳۵.

۵ - روح الله موسوی خمینی، تحریر الوسيلة، ج ۱، ص ۴۹۸.

آیا ادله حرمت استفاده و نگهداری کتب ضلال شامل ماهواره نیز می‌شود؟ حضرت آیت الله صافی گلپایگانی می‌فرماید: «همان حکمی که مشهور فقها در مورد کتب ضاله، فرموده اند: "استفاده از کتب ضاله جایز نیست." همان حکم در مورد اینها هم جاری و ساری است. جاذبه این برنامه‌ها از کتب ضاله و فریب کاری‌ها و حيله‌ها و نیرنگ‌هایی که در این وسیله‌ها وجود دارد و ترفندهایی که اهل باطل در کتب ضاله برای فریب مخاطبین‌شان و مطالعه‌کنندگان اعمال می‌کنند، کمتر نیست»^۱

۵- عمل به مقررات نظام

از منظر قانون جمهوری اسلامی ایران خرید و فروش و نگهداری ماهواره جز در موارد که قانون مشخص نموده اند ممنوع و قابل پیگیری می‌باشد: «بر اساس قانون ممنوعیت بکارگیری تجهیزات دریافت از ماهواره مصوب ۲۳ / ۱۱ / ۱۳۷۳ مجلس شورای اسلامی، توزیع و استفاده از تجهیزات دریافت از ماهواره جز در مواردی که قانون تعیین کرده است ممنوع می‌باشد. و وزارت کشور موظف است با استفاده از نیروهای انتظامی و یا نیروی مقاومت بسیج در اسرع وقت نسبت به جمع‌آوری تجهیزات دریافت از ماهواره اقدام نماید.»^۲

آیت الله خامنه‌ای: «به طور کلی استفاده از ماهواره تابع قوانین و مقررات نظام جمهوری اسلامی است»^۳

آیت الله میرزا جواد تبریزی: «بر طبق مقررات نظام باید عمل شود، واللّه العالم»
آیت الله سید عبدالکریم موسوی اردبیلی: «چنانچه قوانین و مقرراتی در موردی وجود داشته باشد مراعات شود»^۴

۱ - سایت حوزه علمیه خاوران آستان بوشهر صفحه <http://ostani>

<http://ostani> - ۱&pb=۱&tb=۱&c=۱&more=۳۷۹۰۱boshehr.kowsarblog.ir/?p=

۲ - <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/> - ۹۲۵۱۰ سایت مرکز پژوهش‌های مجلس شورای

اسلامی.

۳ - ارسال استفتاء در سایت ایشان و جواب آن با واسطه پست الکترونیکی.

۴ - سایت حوزه علمیه خاوران آستان بوشهر صفحه <http://ostani>

<http://ostani> - ۱&pb=۱&tb=۱&c=۱&more=۳۷۹۰۱boshehr.kowsarblog.ir/?p=

وظیفه والدین در فقه نسبت به استفاده از ماهواره در خانه ها

آیت الله خامنه‌ای و حضرت امام: دستگاه مذکور، هر چند از آلات مشترک است که قابلیت استفاده حلال را دارد؛ ولی چون غالباً از آن بهره‌برداری حرام می‌شود و افزون بر این بهره‌گیری از آن در خانه، مفسد دیگری را هم در بر دارد، بنابراین خرید و استفاده از آن در خانه جایز نیست، مگر برای کسی که اطمینان دارد از آن استفاده حرام نمی‌کند و نصب آن در خانه نیز مفسده دیگری در بر ندارد و اگر قانونی در این زمینه وجود دارد، باید رعایت شود^۱.

سوال نگاه کردن و گوش کردن به برنامه های ماهواره چه صورت دارد؟

آیت الله نوری همدانی: در صورتی که موجب انحراف فکری و اخلاقی نباشد جائز است

سؤال: آیا خرید و نصب آنتن های ماهواره ای در منازل جایز است؟ و ثانیاً استفاده افراد از برنامه ها چگونه است؟ و ثالثاً آیا منع کودکان از دیدن برنامه ها، مجوز تهیه و نصب آنتن و استفاده بزرگترها (پدر و مادر) می باشد یا خیر؟

آیت الله فاضل لنکرانی: اولاً، با توجه به آنچه مطلعین اظهار می دارند برنامه های ماهواره اکثراً موجب شیوع فحشا و منکر مخصوصاً در رابطه با نسل جوان می باشد. لذا خرید و نصب آنتن های ماهواره ای جایز نیست

ثانیاً، صرف استفاده از برنامه ها، اگر خارج از برنامه های فوق الذکر باشد و موجب انحراف اخلاقی و یا اعتقادی و غیره نباشد، مانعی ندارد.

ثالثاً، اگر استفاده بزرگترها در همان محدوده ای باشد که در جواب دوم ذکر شد، مانعی ندارد. ولی در عین حال عدم جواز خرید و نصب به قوت خود باقی است

نگاه کردن به برنامه های ماهواره چه حکمی دارد؟

۱ - امام خمینی، تحریر الوسیله، ج ۲، مسائل مستحدثه، رادیو و تلویزیون، م ۲ و استفتاءات، ج ۳،

مقررات دولتی، س ۹؛ آیت الله خامنه‌ای، اجوبه الاستفتائات،

آیت الله میرزا جواد تبریزی: بسمه تعالی چنانچه نگاه کردن آنها موجب تهییج شهوت بر حرام و ترویج فساد در خانواده باشد جایز نیست و در غیر این صورت باید مراعات مقررات و قوانین شود، واللّٰه العالم^۱

سؤال: با توجه به این که غالب برنامه های ماهواره فاسد است، و اثرات منفی در پی دارد، و در هر خانه ای وارد شود غالباً از آن سوء استفاده خواهد شد، (هرچند امروزه برنامه های مفید و علمی نیز در آن زیاد شده است) نظر شما در مورد استفاده از این وسیله سمعی بصری چیست؟

آیت الله محقق کابلی: «اگر از برنامه های مفید و علمی و حلال آن استفاده کنند اشکال ندارد ولی اگر نتوانند جلو فرزندان را از برنامه های فاسد آن بگیرند، خریدن و نگهداری آن جواز ندارد»^۲

۱- جمع بندی استفتائات مراجع عظام تقلید.

۲- ماهواره از وسایلی است که هم منفعت حلال دارد و هم منفعت حرام و دارای دو وجهی می باشد.

۳- از نظر قانون جمهوری اسلامی برای عامه مردم جز مواردی را که قانون اجازه می دهند داشتن ماهواره جرم تلقی می گردد و نیروی انتظامی جمهوری اسلامی وظیفه دارند که با دارندگان ماهواره برخورد قانونی داشته باشند.

۴- استفاده از ماهواره برای کسانی حلال است که دو شرط در آن رعایت شود اولاً از برنامه هایی مخرب و مبتذل آن استفاده نکنند، ثانیاً مطمئن باشند که به انحراف فکری، عقیدتی، اخلاقی، جنسی و... نمی اوفتند.

۵- اکثریت فقهاء بخاطر برنامه های مخرب و منحرف کننده ماهواره خرید و فروش آن را جایز ندانسته و آن را از آلات لهو به حساب آوردند.

۱- سایت حوزه علمیه خاوران آستان بوشهر صفحه <http://ostani->

[۱&pb=۱&tb=۱&c=۱&more=۳۷۹۰۱boshehr.kowsarblog.ir/?p=](http://www.boshehr.kowsarblog.ir/?p=۱&tb=۱&c=۱&more=۳۷۹۰۱)

۲- سایت آیت الله محقق کابلی <http://mohaqeq.org/fa/question/>

۶- طبق جوابهای فقهاء عظام استفاده از ماهواره علاوه بر اینکه خود شخص را منحرف نکند، موجب عدم انحراف دیگران را هم شرط استفاده دانسته بود، ضمن اینکه در برخی سؤال و جواب ها از وجود ماهواره در منازل به دلیل اینکه اکثرا برنامه هایی انحراف کننده پخش می شود جایز ندانسته بود.

۷- والدین وظیفه دارند، که موجب انحراف جنسی فرزندان را فراهم ننمایند، لذا تأکید جواب های فقهای کرام ناظر بر جوانان و نوجوانان و خانواده ها که در معرض آسیب پذیری بیشتری قرار دارند به حرمت استفاده از آن بود.

وظیفه والدین در کنترل انترنت و فضاهای مجازی دیگر

در شرایط فعلی استفاده از فضای مجازی جزو زندگی روز مره مردم شده است، دست رسی سریع به اطلاعات، نیازمندی های مردم در بخش های مختلف زندگی از قبیل پرداخت قبوض، جستجوی مقاله علمی، ارتباط با دوستان و تشکیل گروه های دوستی با انگیزه های مختلف و متفاوت، به اشتراک گذاری اطلاعات، عکس ها، آمار و ارقام، تبلیغات تجاری، فرهنگی، دینی و پاسخ و پرسش های علمی مورد نیاز در حوزه های مختلف زندگی حتی آشپزی، خیاطی و کارهای خیلی ساده و پیش پا افتاده دیگر و... که با توجه به نیاز های مختلف هر فرد صورت می گیرد استفاده از این فضا را برای مردم ناگذیر کرده است.

الف) حکم فقهی استفاده از انترنت و وظیفه والدین

اما استفتائات که از مراجع عظام تقلید معاصر در باره استفاده از انترنت و فضای های مجازی شده است در پی می آید و حکم فقهی آن را مشخص می سازد:

آیت الله محقق کابلی

حکم چت کردن با جنس مخالف

چت کردن: با جنس مخالف چه حکمی دارد؟ اگر مقدمه ازدواج باشد یا احتمال

هیچگونه خطری فساد وجود نداشته باشد در این صورت حکم چیست؟

جائز نیست مگر اینکه یقین به عدم ابتلاء به حرام باشد که در این صورت اشکال

ندارد .

خرید و فروش آلات اینترنت

با توجه به اینکه اینترنت قابل استفاده صحیح و ناصحیح است و مطالب خوب و بد دارد، به تعبیری جزء ابزار مشترک هست؛ چنانچه از آن استفاده های مشروع کنند، چه حکم دارد و خرید و فروش ابزار آن چه صورت دارد؟
در فرض سؤال بیع و شراء آن جایز است و نیز استفاده مشروع از آن بلا اشکال است .

چت کردن با نامحرم

چت کردن با نامحرمان در دنیای مجازی چه حکمی دارد؟

مطلق چت کردن حرام نیست ولی هرگونه ارتباط عاشقانه بین مرد و زن نامحرم شرعاً حرام می باشد؛ زیرا اینگونه ارتباط ها خالی از مفسده نیست .

آیت الله فیاض

حکم چت و هم کلام شدن اینترنتی با نامحرم چیست؟

اگر موجب اثاره شهوت شود جایز نیست و گرنه مانعی ندارد.

آیا همسریابی از طریق سایت های همسریابی که در اینترنت موجود است و مورد تأیید وزارت ورزش و جوانان کشور ایران هم نیست، اشکال دارد؟ با توجه به این که در این سایت ها انواع آدم های خوب و بد وجود دارند و گفت و گو بین دختر و پسر نامحرم به صورت ارسال پیام یا چت صورت می گیرد.

داخل شدن در این قبیل سایت ها برای غرض یاد شده، اگر موجب اثاره شهوت شود جایز نیست

صحبت کردن به وسیله موبایل یا اینترنت با کسی که او را اصلاً ندیده ایم، چه حکمی دارد؟

اگر موجب اثاره شهوت و فتنه نشود مانعی ندارد

شغل بنده کار با برنامه ها و سایت های کامپیوتری است و در بعضی برنامه ها و سایت ها، عکس های زنان هم می آید ولی برای من خطر در حرام افتادن و لذت بردن ندارد. آیا کار کردن به این صورت جایز است؟

اگر سبب برانگیختن شهوت نشود، مانعی ندارد

جمع بندی و نتیجه گیری

وجود ماهواره در منازل باعث خیلی از فسادها و بی بند و باری های جنسی شده است. یکی از عوامل مهم در فروپاشی کانون خانواده ها و افزایش طلاق به وجود ماهواره و استفاده غیر صحیح با آن مرتبط است. بنا براین از منظر فقه بنا به دلائل مختلف خرید و فروش و استفاده آن در منازل از مصادیق حفظ کتب ضلال و گمراه کننده است، حرمت خرید و فروش و استفاده از ماهواره با دلیل های چون حرمت حفظ کتب ضلال، ادله حرمت کسب حرام، موضوع شناسی و استفاده حرام از آن، انحراف جوانان و کمک به دشمنان از طریق جنگ نرم، رعایت مقررات قوانین حاکم بر منع استفاده از ماهواره، و... ممنوع می باشد والدین نیز از باب امر به معروف و نهی از منکر و از باب عدم اعانه بر اثم، باید این کانون ترویج فساد و انحراف جنسی را به منظور جلوگیری فرزندان از انحرافات جنسی از منازل شان دور کنند، تا فرزندان از آسیب های انحراف فکری فرهنگی و عقیدتی و جنسی آن به دور بمانند.

فهرست منابع

۱. انصاری، شیخ مرتضی بن محمد امین، کتاب المکاسب (للشیخ الأنصاری، ط - الحدیثه)، ج ۱، کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری، قم - ایران، چاپ: اول، ۱۴۱۵ هـ ق
۲. بحرانی، زین الدین، محمد امین، کلمة التقوی، ج ۲، سید جواد وداعی، قم - ایران، چاپ: سوم، ۱۴۱۳ هـ ق
۳. بغدادی، شیخ مفید، محمد بن محمد بن نعمان المقنعة (للشیخ المفید)، کنگره جهانی هزاره شیخ مفید - رحمة الله علیه، قم - ایران، چاپ: اول، ۱۴۱۳ هـ ق جعفر بن حسن حلّی، محقق، نکت النهایة، ج ۲، ص ۱۰۰.
۴. حلّی حسن بن یوسف بن مطهر، علامه، تذکرة الفقهاء (ط - الحدیثه)، ج ۴، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، قم - ایران، چاپ: اول، هـ ق
۵. خمینی، روح الله؛ تحریر الوسیله، ج ۲، مسائل مستحدثه، رادیو و تلویزیون، م ۲ و استفتاءات، ج ۳، مقررات دولتی، س ۹؛ آیت الله خامنه ای، اجوبة الاستفتائات،
۶. روحانی، محمد حسینی المسائل المنتخبة (للروحانی، السید محمد)، شركة مكتبة الألفین، کویت، چاپ: اول، ۱۴۱۷ هـ ق

۷. سعدی، ابو جیب، القاموس الفقہی لغۃ و اصطلاحا، دار الفکر، دمشق - سوریه، چاپ: دوم، ۱۴۰۸ هـ ق
۸. شیرازی ناصر مکارم، رسالۃ توضیح المسائل،
۹. طباطبایی حائری علی بن محمد ریاض المسائل (ط - الحدیث)، ج ۸، مؤسسہ آل البیت علیہم السلام، قم - ایران، چاپ: اول، ۱۴۱۸ هـ ق
۱۰. طوسی، محمد بن حسن النہایۃ فی مجرد الفقہ و الفتاوی، دار الکتب العربی، بیروت - لبنان، چاپ: دوم، ۱۴۰۰ هـ ق
۱۱. طوسی، محمد بن حسن تهذیب الأحکام، ج ۶، دار الکتب الإسلامیة، تهران - ایران، چاپ: چهارم، ۱۴۰۷ هـ ق
۱۲. عاملی، محمد بن مکی شهید اول، ذکر الشیعۃ فی أحکام الشریعۃ، ج ۱، مؤسسہ آل البیت علیہم السلام، قم - ایران، چاپ: اول، ۱۴۱۹ هـ ق
۱۳. فقہانی علی بن علی بن محمد بن طی الدر المنضود فی معرفۃ صیغ النیات و الإیقات و العقود، مکتبۃ إمام العصر (عج) العلمیة، قم - ایران، چاپ: اول، ۱۴۱۸ هـ ق
۱۴. فیومی، أحمد بن محمد، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، ج ۲، مؤسسہ دار الهجرة - قم، چاپ: دوم، ۱۴۱۴ ق.
۱۵. کیدری، محمد بن إصباح الشیعۃ بمصباح الشریعۃ، مؤسسہ امام صادق علیہ السلام، قم - ایران، چاپ: اول، ۱۴۱۶ هـ ق
۱۶. مصطفوی، حسن التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱، مرکز الکتب للترجمۃ والنشر، تهران - ایران، چاپ: اول، ۱۴۰۲ هـ ق
۱۷. موسوی، علی بن حسین شریف مرتضی، المسائل الناصریات، رابطۃ الثقافۃ و العلاقات الإسلامیة، تهران - ایران، چاپ: اول، ۱۴۱۷ هـ ق
۱۸. نجفی، کاشف الغطاء، جعفر بن خضر مالکی، شرح الشیخ جعفر علی قواعد العلامۃ ابن المطهر، مؤسسہ کاشف الغطاء - الذخائر، ۱۴۲۰ هـ ق

سایت ها

۱. خامنه ای، سیدعلی، بیانات ایشان در جمع بسیجیان، تاریخ ۱۳۸۸/۹/۴. سایت رهبری،
<http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۸۴۳۰>
۲. خامنه ای، سیدعلی، بیانات ایشان در جمع نمایندگان خبرگان رهبری، تاریخ ۱۳۸۸/۷/۲. سایت رهبری،
<http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۸۰۹۴>
۳. روح الله موسوی خمینی، المكاسب المحرمه، ج ۱، ص ۲۲۶.
۴. روح الله موسوی خمینی، تحرير الوسيلة، ج ۱، ص ۴۹۸.
۵. سایت آیت الله محقق کابلی / <http://mohaqq.org/fa/question/html۳۴۷>
۶. سایت حوزه علمیه خواهران آستان بوشهر صفحه - <http://ostani-boshehr.kowsarblog.ir/?p=۱&pb=۱&tb=۱&c=۱&more=۳۷۹۰۱>
۷. سایت حوزه علمیه خواهران آستان بوشهر صفحه - <http://ostani-boshehr.kowsarblog.ir/?p=۱&pb=۱&tb=۱&c=۱&more=۳۷۹۰۱>
۸. سایت حوزه علمیه خواهران آستان بوشهر صفحه - <http://ostani-boshehr.kowsarblog.ir/?p=۱&pb=۱&tb=۱&c=۱&more=۳۷۹۰۱>
۹. سایت حوزه علمیه خواهران آستان بوشهر صفحه - <http://ostani-boshehr.kowsarblog.ir/?p=۱&pb=۱&tb=۱&c=۱&more=۳۷۹۰۱>
۱۰. سایت حوزه علمیه خواهران آستان بوشهر صفحه - <http://ostani-boshehr.kowsarblog.ir/?p=۱&pb=۱&tb=۱&c=۱&more=۳۷۹۰۱>
۱۱. سایت حوزه علمیه خواهران آستان بوشهر صفحه - <http://ostani-boshehr.kowsarblog.ir/?p=۱&pb=۱&tb=۱&c=۱&more=۳۷۹۰۱>
۱۲. <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/۹۲۵۱۰> سایت مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی.